

K PROBLÉMU ANTROPOCENTRICKEJ ETIKY

TEODOR MÜNZ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MÜNZ, T.: On Anthropocentric Ethics.
FILOZOFIA 51, 1996, No 2, p. 80

The request to behave morally towards the nature means to apply our morality to an inappropriate field, because this morality was created for humans. We cannot be responsible for the nature, we cannot be her partners or administrators, although we can and must limit our interventions into it. The vocabulary for our contacts with nature yet has to be created.

Súčasná ekoetika vyčíta tradičnej európskej filozofickej, ale aj náboženskej etike, že sa zameriava len na vzťah človeka k človeku. Žiada rozšíriť ho na celú živú a neživú prírodu. Viacerí jej prívrženci sú toho názoru, že je to bez väčších problémov možné. Stačí vraj rozšíriť náš súcit, lásku, oddanosť, zodpovednosť na všetko živé, a potom prestaneme škodiť, ničiť a budeme pomáhať. Akoby tu teda išlo o nedbalosť, povrchný egoizmus, ktoré sa dajú odstrániť a všetko sa napraviť.

Vo svojom príspevku by som chcel poukázať na niekoľko problémov spojených s týmto stanoviskom.

Dozaista môžeme mať a aj máme súcit, lásku k živej prírode, môžeme sa do nej do istej miery aj vžiť. Súcit sme si priniesli už zo zvieracej ríše a ešte sme ho vycibrili a prehĺbili, ako mnoho iného v nás. Denne osvedčujeme svoju lásku k zvieratám, súcit s vädnicami kvetmi. Pri hlbšom pohľade na vec sa však vynárajú nezrovnalosti. Keď vidím, ako mačka striehne na nič netušiaceho vrabca, a odožením ju, urobil som síce dobre vrabcovi, ale zle mačke. Pomáhajúc jednému živému poškodzujem druhú a naopak. Tak je to v prírode, kde jedno živé žije z druhého. Úcta k životu, ktorú hlásajú azda všetci ekoetici, však žiada pomáhať každému životu, lebo vraj všetko živé má právo na život. Má ho však len potiaľ, pokiaľ mu ho dožičia jeho nepriatelia, ktorí z neho žijú a tiež majú právo na život. Či mám azda pomáhať iba slabšiemu, s ktorým súcitím? To robím už dávno, ale to problém nerieši. Alebo mám prestať zabíjať ja sám? To do veľkej miery môžem, ale čo tým dosiahnem? Živé sa bude aj naďalej navzájom zabíjať a príroda si svoju zdržanlivosť nevšímne. Vidím, že v prírode stojím pred svetom, ktorý mi je čiastočne cudzí, a že moja mravná zásada pomoci a lásky ku všetkým ľuďom sa preň celkom nehodí.

S týmto všetkým súvisí aj toľko pertraktovaná zodpovednosť voči prírode či za prírodu, ktorá sa od nás vyžaduje. Zodpovednosť má viac významov. Zodpovedný som za to, že niečo zmením k lepšiemu, napríklad že vychovám zo svojho egoistického dieťaťa humánneho človeka; prípadne naopak, že zachovám niečo v pôvodnom stave, povedzme, že

ustrážim byt svojho priateľa počas jeho neprítomnosti. V oboch prípadoch ide o čosi, čoho prosperita závisí odo mňa, lebo som schopný ju zabezpečiť. Ako však môžem byť zodpovedný za prírodu? Či sa mám azda starať o to, aby mačka mala dost' myši a myš dost' pšenice? Či mám prírodu dokonca pretvárať, ako svoje dieťa? Poznám jej cieľ, viem kam smeruje? Aj moja zodpovednosť za vlastné dieťa často zlyhá, lebo ho dobre nepoznám a neviem ho správne. Ako potom môžem byť zodpovedný za prírodu, kde nekvalifikované zásahy má zväčša na svedomí práve môj rozvíjajúci sa rozum hovoriaci o zodpovednosti? Na ekologickej kríze má leví podiel aj veda.

Taktiež neviem, ako mám prírodu spravovať, ak sa prihlásim za jej správcu. Správca spravuje čiže tiež zasahuje a vedie. Zase teda musí vedieť. Slovenčina veľmi dobre vystihuje obidva významy jedným slovom. A nemôžem byť ani partnerom prírody, lebo partnerstvo predpokladá spoluprácu. Ale akú spoluprácu potrebuje odo mňa príroda?

Zase teda používame silné a nevhodné slová, nie veľmi vzdialené od onoho proskribovaného panstva nad prírodou, natískame sa prírode tam, kde nás nepotrebuje. Mimochodom, ani termín panstvo nie je vhodný. Môžeme byť pánmi živého tvora, ktorý poslúcha nás. Prírodu však musíme poslúchať my. To, čo sme robili doteraz, nebolo panstvo, ale čosi ako pokus ovládať ju tým, že spoznáme jej charakter a prispôbime sa mu. Bolo to niečo ako podlízavosť. Zase používam termín z medziludských vzťahov, ale nemám iný. Sme skrz-naskrz v zajatí našej antropocentrickej a antropomorfickej terminológie. A nielen našou vinou. Adekvátnu terminológiu pre styk s prírodou si ešte len musíme vytvoriť.

Vo vzťahu k prírode mi teda pripadá tá najjednoduchšia zodpovednosť, akú vôbec poznám. Nebudem v nej tvoriť nič nové, ale v maximálne možnej miere sa vzdám svojich zásahov do nej a napravím v nej to, čo som zničil. Aby všetko išlo v nej svojou starou cestou, ktorú musím strpieť, ale s ktorou nesúhlasím a ktorú som ja sám svojou mravnosťou opustil, presnejšie povedané snažím sa ju opustiť. Vysadím les, ktorý som vyrúbal, vrátim život do riek a morí. Do riek však vrátim aj šťuky, do vysadených lesov dravce, medzidruhové a vnútrodruhové boje, porážanie slabších, zabíjanie. Moja zodpovednosť voči prírode bude teda znamenať aj neúctu k časti života v nej. Slovom, budem v prírode udržiavať „večný boží poriadok“, ako to žiadal už pred vyše dvesto rokmi náš osvietenec a leibnizovec Ján Feješ, zakazujúci sedliakom zabíjať čo i len dážd'ovku, lebo by tento poriadok porušili. Zabije ju však drozd. Aj to patrí k tomuto poriadku, ktorý sa občas snažím vylepšiť, hoci ho aj zhoršujem.

Ale takto budem v podstate údržbárom, príštipkárom, budem opravovať to, čo som zničil ja, nie sama príroda. Napriek tomu všetkému do prírody zasahovať musím, lebo patríam k nej a žijem z nej. Ba musím aj zabíjať, a to nielen rastliny, ak sa dám na vegetariánstvo, ale aj mikroorganizmy, ako v medicíne, teda ak chcem vôbec žiť. V medicíne poznáme len úctu k vlastnému životu a zodpovednosť len voči nám. Cez medicínu sme spojení ešte s prírodným bojom o život, tu sa správame ešte podľa zásady „Kto z koho“. Ale aj odhliadnuc od medicíny musím v prírode zabíjať. Odkiaľ pokiaľ, to závisí len odo mňa, objektívnej smernice niet.

Ako údržbár budem teda rešpektovať zabíjanie v prírode. Nemal by som pomáhať ani chorému, lebo, ako počúvame od darwinistov, príroda takto vyraduje to, čo nie je životaschopné. Ale čo tu potom hľadá môj súcit? Ak predsa len zasahujem a pomáham – čo v skutočnosti aj robím -, tak porušujem zásadu údržbárstva, lebo narúšam prírodný poriadok. Ako vieme, na takúto pomoc sa šomre už aj v ľudskej spoločnosti, lebo naša pseudohumanita vraj oslabuje náš genofond.

Myslím, že do podobných ťažkostí sa dostaneme, keď aplikujeme ktorýkoľvek z našich etických vzťahov a pojmov na mimoludský svet. Naša mravnosť je vskutku antropocentrická, nie však len z egoizmu, ale aj preto, lebo sme si museli vytvoriť inú mravnosť než je mimoludská. Prišli sme tiež z prírody a máme jej mravnosť ešte v sebe. Nevyhovovala nám však, lebo sme rozvinuli predchádzajúce, ešte len zárodočné zlo (hoci aj dobro), a tak sa stala pre nás príliš nebezpečnou, bezohľadnou a podobne. Preto sme sa proti nej vzopreli a začali sme si budovať ľudskú mravnosť. Tieto dve mravnosti ustavične v nás bojujú a že je to často tvrdý a aj neúspešný boj, to vieme veľmi dobre.

Tak sa stalo, že sme si vytvorili etické normy, ktoré sú opakom tých, čo vládnu v ostatnom živočíšnom svete. A preto nenachádzame ani žiadnu, alebo len slabú, koreláciu medzi našimi etickými pojmami a tým, čo sa deje v onom svete. Tento svet nevie nič o úcte k životu, nič o zodpovednosti, spravcovstve, spravodlivosti, rovnosti, práve a podobne. Často napríklad hovoríme o prirodzených právach zvierat i ľudí a hľadáme ich v ich prirodzenosti. Právo je však len ľudský výtvor zavedený práve proti prírode, a preto ho v nej nemôžeme hľadať. V prírode vládne len tzv. právo silnejšieho: každý má toľko práva, koľko má moci, lebo príroda asi nedala nikomu nič zbytočne, teda ani jeho moc. Aj my sme doteraz uplatňovali toto naše právo, ale práve ono nás doviedlo tam, kde sme, a musíme sa vzdať aj jeho. Inak v nej nikto nemá ani právo na život. Nemáme ho ani my, iba sme si ho vynútili, a to aj od nás samých, ľudí, keďže silnejší nám ho upierali. A tak nemáme prirodzené právo ani na slobodu myslenia, slova, pohybu a pod. Všetko sú to umelé práva, vynútené v našej histórii fyzickou silou, vzťahujúcim sa pocitom ľudskej dôstojnosti, slobody, humánnosti, a zase veľmi dobre vieme, ako ľahko sa nedodržiavajú a ako ťažko vynucujú. Toto nesvedčí o tom, že by sme mali zakotvené v sebe akési prirodzené práva. Čo je prirodzené, to sa hlási nástojčivejšie. Prirodzené je, že musím dýchať, a dýcham za každého režimu, no keď niektorý rozhodne, že by som mal prestať, tak mi v tom zabráni. Ani dýchanie nie je teda mojim prirodzeným právom, ale len akýmsi prejavom. Zahrdúsiť ma môže aj zvierat.

Ak teda kritici etického antropocentrizmu žiadajú rozšíriť našu mravnosť na celú ostatnú prírodu, žiadajú fakticky rozšíriť na ňu aj náš antropocentrizmus. Naša mravnosť nemôže zasahovať do mravnosti zvierat, lebo spôsobí škody. Napokon, vieme dobre, že aj ľudských mravností je veľa a že jedna nemôže neškodne zasahovať do inej, najmä nie do veľmi vzdialenej. Až teraz nám dochádza, koľko škôd napáchali kresťanskí misionári medzi prírodnými národmi, ktoré chceli s najlepším úmyslom odbarbaršiť.

Naše etické pojmy sme si vytvorili na ovládanie našej vnútornej, psychickej prírody, ktorú sme si doniesli z vonkajšej prírody a ktorá je v istom zmysle aj jej pokračovaním, nielen opakom. A aj tu postupujeme občas tak ako vo vonkajšej prírode. Aj v nás samých

ako jednotlivcov si nectíme kus nášho života, chceme ho potlačiť, ba vyradiť, zabiť, aby sme nemuseli zabíjať druhých. Naša etika si priamo vyžaduje potlačanie časti života, vyradovanie jeho určitých činností. No máme aj iné ťažkosti. Ani našu prírodu ešte dobre nepoznáme, ako nám medziiným ukazuje hlbinná psychológia, ani nevieme, či ju riadime správnym smerom, nepoznáme jej prirodzenosť, podstatu, smerovanie a občas v nej aj kruto narážame. Nie sme teda ani jej pánmi, ťažšie ovládame samých seba ako druhých, konáme proti našim zásadám a, ako hovorí výstižne apoštol Pavol, „Čo robím, neuznávam; lebo nerobím toho, čo chcem, ale činím to, čo nenávidím“ (Rim. 7, 15). Aj za seba zodpovedáme len *de iure*, a nie vždy aj *de facto*.

Ale hoci sa v styku s našou vlastnou prírodou dostávame do podobných ťažkostí ako v styku s vonkajšou, tu sú, myslím, uvedené pojmy namieste, lebo tu ide o nás samých, ktorých chceme a musíme ovládnuť a pretvoriť. Je to naša existenčná povinnosť, ktorá nás dvíha nad ostatný živočíšny svet a robí nás ľuďmi. Tu máme povinnosť konať tak, aby sme sa celkom spoznali a podľa toho aj ovládli, aby sme boli pánmi seba samých.

Na záver teda len toľko: Buďme opatrní pri aplikácii našich etických pojmov na vonkajšiu prírodu, pre ktorú neboli vytvorené. Zasahujme do nej, pokiaľ ide o náš prospech, len v najnevyhnutnejších prípadoch. Inak ju nechajme bežať po svojom, hoci sa nám to občas nebude veľmi páčiť. Uvedomme si, že je to svet, ktorý sme čiastočne opustili a v ktorom vládnu iné poriadky, ale na ktorý sme existenčne odkázaní, a to na taký, aký je sám osebe, bez nás. Je to protirečenie, z ktorého sa asi nikdy nevymaníme. Ovládajme však našu vlastnú prírodu, a to zase nielen pre nás samých, ale aj pre vonkajšiu prírodu. A napokon: Snažme sa vytvoriť si nový slovník v styku s ňou, aby sme predišli nedorozumeniam.

PhDr. Teodor Münz, CSc.
Vansovej 5
811 03 Bratislava
SR